

Rzadkowolska, Magdalena

Książka medyczna w repertuarze łódzkich wydawców 1945-1956

Medycyna Nowożytna 17/1, 169-183

2011

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MAGDALENA RZADKOWOLSKA

Książka medyczna w repertuarze łódzkich wydawców 1945–1956

Słowa kluczowe: Łódź 1945–1956, historia ruchu wydawniczego, książka medyczna

Nie została opracowana bibliografia łódzkiej produkcji wydawniczej po 1945 r. Prowadzone przez mnie prace badawcze nad dorobkiem łódzkich oficyn w latach 1945–1956 pozwoliły wyodrębnić książki medyczne. Na podstawie analizy „Przewodnika Bibliograficznego” z lat 1944/1945–1956, zebranej i opracowanej przez Agatę Walczak-Niewiadomską *Bibliografii wydawnictw Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łodzi w latach 1936–1946 i Łódzkiego Towarzystwa Naukowego w latach 1946–2005* (Łódź 2007) oraz katalogów Biblioteki Narodowej, Głównej Biblioteki Lekarskiej w Warszawie i Biblioteki Głównej Uniwersytetu Medycznego w Łodzi zarejestrowałam 123 wol. publikacji o tematyce medycznej. W oparciu o przygotowany spis podjęłam próbę przedstawienia lokalnych wydawnictw przeznaczonych dla środowiska medycznego.

Wydawnictwa medyczne do 1939 r.

Pierwsze historyczne wzmianki o wsi Lodza (Łódź) pochodzą z 1332 r., w 1414 r. otrzymała ona prawa miejskie; do 1795 r. Łódź stanowiła własność kapituły włocławskiej. Jan Fijałek i Janusz Induski, autorzy studium historycznego na temat opieki zdrowotnej w Łodzi do

1945 r., przyjęli „(...) tezę, iż wzajemna pomoc w wypadku choroby lub zranienia stanowiła jeden z najczęściej występujących oraz nieodzownych przejawów życia społecznego (...)”¹ i od początku jej istnienia była udzielana. Zorganizowane formy opieki nad chorymi mogły datować się na koniec XIV w. lub początek XV w., kiedy to wzniesiono kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, jednak brak wzmianek, by został przy nim ufundowany szpital. Wiadomo natomiast, że w 1591 r. biskup Hieronim Rozdrażewski polecił wybudować w mieście szpital parafialny (przytułek) dla bezdomnych, sierot, kalek, starców. Ponieważ nie wyposażył go w stałe dochody, źródłem finansowania działalności placówki były drobne legaty; w 1763 r. nadmieniono, że „przytułek ze starości upadł przed laty”. W małych ośrodkach miejskich jak Łódź brakowało lekarzy i fachowego personelu medycznego; nie prowadził tu praktyki nawet cyrulik. Najbliżsi lekarze rezydowali od ok. 1792 r. w Łęczycy. W przypadku choroby łodzianie byli zdani na własne doświadczenie i pomoc. Korzystali także z rad i specyfików sprzedawanych przez wędrownych „uzdrowiaczy”² oraz odbywali pielgrzymki do miejsc słynących z cudów uzdrowienia (Gidle, Jasna Góra, Łagiewniki, Łowicz). Dopiero uprzemysłowienie miasta i rozwój demograficzny, które rozpoczęły się w latach 20-tych XIX w. przyczyniły się do rozwoju opieki zdrowotnej. Ustanowiono stałą miejską służbę zdrowia (1820 r.), założono aptekę (1830 r.), otwarto szpital publiczny (1846 r.). W kolejnych latach nastąpił wzrost liczby pracowników służby zdrowia, rozwinęło działalność leczenie otwarte i zamknięte, starano się zaspokajać najważniejsze potrzeby zdrowotne mieszkańców miasta³.

Rozwój działalności naukowej i wydawniczej środowiska lekarskiego datować można na 1885 r., w którym zostało powołane Towarzystwo Lekarskie miasta Łodzi Guberni Piotrkowskiej (używające nazwy Towarzystwo Lekarskie Łódzkie lub Łódzkie Towarzystwo Lekarskie). Jego członkowie prowadzili aktywną działalność społeczno-lekarską, ogłaszali na łamach założonego w 1899 r. „Czasopisma Lekarskiego” oraz w innych pismach medycznych opracowania naukowe, wyniki badań klinicznych, dyskusje polemiczne. Świadczyło to o zaangażowaniu łódzkiego środowiska lekarskiego w rozwijanie wiedzy medycznej.

Analiza bibliografii łódzkiej produkcji wydawniczej do 1918 r. zestawionej przez Janinę Jaworską i za lata 1918–1939 przygotowanej

¹ J. Fijałek, J. Indulski, *Opieka zdrowotna w Łodzi do roku 1945. Studium organizacyjno-historyczne*, Łódź 1990, s. 17.

² Tamże, s. 23, 24, 25–26, 28–29.

³ Tamże, s. 57, 62–63, 64, 117, 254.

przez Marię Marczyńską i Ryszarda Żmudę pokazała, że do momentu wybuchu II wojny światowej ukazało się w Łodzi 225 wol. książek medycznych (także w językach rosyjskim, niemieckim, żydowskim), odpowiednio 97 i 128 woluminów. Za najstarszą zarejestrowaną w spisie pozycję należy uznać pracę Juliusza Panzera *Wie wird und bleit man gesund. Eine kurze Beschreibung der Jaegers'schen Bekleidungsreform, Essen Scelenlehre und mthodologischn Entdeckungen*, która opuściła drukarnię L. Zonera w 1882 r. Wydawcami publikacji medycznych były lokalne oficyny, Szpital „Kochanówka”, Kasa Chorych, Wydział Zdrowotności Publicznej Magistratu, towarzystwa lekarskie; część ukazała się nakładem autorów⁴.

Publikowaniem prac naukowych i popularyzacją wiedzy medycznej zajmowały się do 1 września 1939 r. także stowarzyszenia specjalistyczne i organizacje o charakterze związków zawodowych. Do 1918 r. można wskazać m.in. Oddział Łódzki Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego, Towarzystwo Walki z Gruźlicą, Związek Felczerów m. Łodzi; w latach 1918–1939 m.in. Łódzkie Towarzystwo Zwalczania Raka, Oddział Łódzki Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego, Polskie Powszechnie Towarzystwo Farmaceutyczne Okręgu Łódzkiego⁵.

Na wielkość produkcji wydawniczej wpływał fakt, że Łódź nie posiadała wyższej uczelni kształcącej lekarzy. Jednak na przełomie XIX i XX w. wokół wybitnych lekarzy praktykujących w mieście gromadzili się młodszy koledzy i tworzyli naukowe szkoły medyczne. Z inicjatywy dr. Seweryna Sztetlinga w 1897 r. powstała ftyzjatryczna szkoła medyczna w szpitalu żydowskim założonym przez rodzinę Poznańskich; dr Jan Mazurkiewicz założył w 1902 r. szkołę neurologiczno-psychiatryczną w szpitalu „Kochanówka”; dr Józef Brudziński w 1904 r. założył szkołę pediatryczną przy Szpitalu Anny Marii. W 1938 r. zarejestrowano stowarzyszenie pn. „Wyższa Uczelnia Lekarska w Łodzi”, które przygotowało bazę kliniczną dla mającej rozpocząć działalność 1 października 1940 r. szkoły⁶.

⁴ Por. J. Jaworska, *Bibliografia łódzkiej produkcji wydawniczej (do 1918 r.)*, Łódź 1975, s. 56–68. M. Marczyńska, R. Żmuda, *Bibliografia łódzkiej produkcji wydawniczej 1918–1939*, Łódź 1986, s. 215–227.

⁵ Por. M. Gołebiowska, *Polskie Towarzystwo Lekarskie – Oddział w Łodzi w latach 1945–1997*. [w:] *Opieka zdrowotna w Łodzi od roku 1945. Studium organizacyjno-historyczne*, pod red. J. Fijałka i J. Supadego. [T. 3]: *Organizacje i instytucje wspomagające opiekę zdrowotną*, Łódź 1998, s. 15–16. J. Sadowska, A. Lutrzykowski, *Udział specjalistycznych towarzystw lekarskich w kształtowaniu polskiej myśli medycznej*. [w:] tamże, s. 46. J. Kuciński, *Łódzkie Towarzystwo Naukowe w latach 1936–1996*. Cz. 1: *Studia*, Łódź 1996, s. 16–17, 23–24.

⁶ Por. L. Woźniak, *Zarys historii łódzkich wydziałów medycznych w ramach Uni-*

Odbiorcy i wydawcy literatury medycznej w latach 1945–1949

Łódź została wyzwolona spod okupacji hitlerowskiej 19 stycznia 1945 r., tego samego dnia rozpoczęto organizację pomocy medycznej – Oddział Łódzki PCK wznowił udzielanie porad ambulatoryjnych. W trzy dni później podjął działalność Wydział Zdrowia Publicznego Tymczasowego Zarządu Miejskiego. Uruchomiono placówki lecznicze, wznowiło działalność pogotowie ratunkowe. Według szacunków historyków medycyny w końcu stycznia 1945 r. w mieście mieszkało około 100 lekarzy. W każdym tygodniu przybywali wysiedleni pracownicy służby zdrowia, byli jeńcy i więźniowie, mieszkańcy Warszawy, repatrianci z Kresów⁷. Podejmujący działalność wydawcy postanowili zaspokajać potrzeby odbiorców literatury medycznej.

Uniwersytet Łódzki jako wydawca

Dekretem Krajowej Rady Narodowej 24 maja 1945 r. powołano w mieście uniwersytet. Struktura uczelni miała obejmować wydziały: Humanistyczny, Matematyczno-Przyrodniczy, Prawa i Nauk Ekonomicznych, Nauk Handlowych i Społecznych, natomiast nie znalazł się w niej wydział medyczny. Dopiero w wyniku nacisków lokalnych władz administracyjnych i działaczy społecznych, m.in. medyków prof. Jana Muszyńskiego, prof. Jerzego Jakubowskiego, doc. Tadeusza Pawlikowskiego, dr. Juliana Żukowskiego i in., utworzono Wydział Lekarski (z oddziałami Stomatologicznym i Farmaceutycznym). Zajęcia dydaktyczne na I roku studiów rozpoczęły się już 14 maja 1945 r., choć brakowało sal wykładowych, pracowni, klinik. W roku akademickim 1945/1946 na studia na tym wydziale podjęło 2322 studentów⁸.

wersytetu Łódzkiego (1945–1949) i Akademii Medycznej od 1950 r. [w:] *Opieka zdrowotna w Łodzi od roku 1945. Studium organizacyjno-historyczne*, pod red. J. Fijałka i J. Induskiego. [T. 1]: *Akademie, centra leczniczo-badawcze, towarzystwa naukowe i samorząd medyczny*, Łódź 1995, s. 11. R. Rembieniński, *Łódź jako przedmiot badań naukowych*, Łódź 1964, s. 194. T. Brzeziński, A. Felchner, *O projektach utworzenia Akademii Lekarskiej w Łodzi w okresie międzywojennym*, „Biuletyn Wojskowej Akademii Medycznej” 13 (1970), z. 3, s. 405, 407.

⁷J. Fijałek, A. Lutrzykowski, J. Sadowska, *Ewolucja systemów organizacyjnych i rozwój lecznictwa 1945–1989*. [w:] *Opieka zdrowotna w Łodzi od roku 1945. Studium organizacyjno-historyczne*, pod red. J. Fijałka, J. Induskiego, J. Supadego. [T. 2]: *Systemowo-organizacyjna ewolucja opieki zdrowotnej w latach 1945–1995/1996*, Łódź 1996, s. 15–18.

⁸ 65 lat wyższego szkolnictwa medycznego w Łodzi [Dok. elektroniczny] <http://www.umed.lodz.pl/65lat/?dir=part1&mn=p4> [dostęp 2011-04-01]; *Materiały do dzie-*

Uniwersytet Łódzki (UŁ) nie posiadał własnego wydawnictwa⁹, choć w 1946 r. profesor Adam Czartkowski podjął starania utworzenia własnej bazy poligraficznej. Właściciel niewielkiej drukarni, która miała zostać upaństwowiona zgodził się przekazać ją uczelni, w zamian miał zostać jej kierownikiem. Według obliczeń A. Czartkowskiego UŁ zyskałby możliwość drukowania rocznie 80–100 tomów czasopism, prac naukowych i podręczników. Jednak rektor profesor Tadeusz Kotarbiński uważał, że administracja uczelni nie podoła prowadzeniu zakładu poligraficznego, zaś działalność wydawnicza – jak w 20-leciu międzywojennym – spoczywać będzie na stowarzyszeniach naukowych.

W latach 1946–1949 przygotowywano projekty utworzenia oficyny akademickiej. Kilka wariantów projektu utworzenia bazy poligraficznej opracował historyk dr Bohdan Baranowski, sekretarz Senatu; profesor Stefania Skwarczyńska postawiła wniosek o uruchomienie wydawnictwa drukującego przede wszystkim prace młodych uczonych. Rozważano także możliwość przejęcia od instytucji państwowej jednej z dużych dobrze wyposażonych drukarni. I tym razem rektor wyraził obawę, że zakład przyniesie deficyt, co odbije się na sytuacji finansowej uczelni¹⁰. Opisujący historię łódzkiej *Alma Mater* Bohdan i Krzysztof Baranowscy zwrócili uwagę, „[...] że o utworzenie drukarni zabiegali przedstawiciele wydziałów lekarskich, dla których sprawa druku prac naukowych nie przedstawiała tak wielkich trudności, a więc Adam Czartkowski, Jan Muszyński, Stefan Bagiński. Natomiast zdecydowanie przeciwni temu byli niektórzy humaniści i prawnicy”¹¹.

W 1946 r. powstawały przy UŁ koła studenckie współpracujące w ramach Bratniej Pomocy Studentów UŁ. Wyróżniało się wśród nich Koło Medyków Studentów Uniwersytetu Łódzkiego (skupiające w większości studentów Wydziału Lekarskiego), organizacja o charakterze samopomocowo-naukowym, której kuratorem w latach 1945–1950 był prof. S. Bagiński. Warunki studiowania były bardzo trudne, brakowało kli-

jów wydziałów medycznych Uniwersytetu Łódzkiego i Akademii Medycznej w Łodzi w latach 1945–1955, Cz. 1, *Wspomnienia Franciszka Kicińskiego, podał do druku M. Bandurka*, „*Annales Academiae Medicae Lodzensis*” T. 28 (1987) s. 81–81. L. Woźniak, *Zarys historii...*, s. 11–12.

⁹ W Akademii Medycznej sprawy wydawnicze podlegały Senackiej Komisji do spraw wydawnictw. Materiały publikowano w ukazującym się od 1962 r. „*Annales Academiae Medicae Lodzensis*”, a redakcją merytoryczną zajmował się Zakład Historii Medycyny i Farmacji. Por. P. Lewkowicz, *Instytucje wydawnicze w Łodzi w latach 1945–1978* [maszynopis Katedra Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej UŁ], Łódź 1979, k. 55, 58.

¹⁰ Por. B. Baranowski, K. Baranowski, *Pierwsze lata Uniwersytetu Łódzkiego (1945–1949)*, Łódź 1985, s. 166–167.

¹¹ Tamże, s. 167.

nik, zakładów naukowych, sal wykładowych część studentów słuchała wykładów stojąc i robiąc notatki na plecach kolegów. Koło Medyków podjęło działalność wydawniczą w zakresie książek i skryptów niezbędnych dla studentów, które rozprowadzało na wielką skalę. Jego zasługą było, że pierwsze stenografowane wykłady ukazały się w postaci skryptów będących wówczas jedyną pomocą naukową¹².

Mając na uwadze brak podręczników zawodowych kierująca Katedrą i Zakładem Protetyki Dentystycznej dr Janina Galasińska-Landsbergerowa¹³ przygotowała w 1946 r. skrypt *Zgryzała*, psycholog prof. dr Albert Dryjski *Psychologię dla słuchaczy Wydziałów Lekarskich Uniwersytetu Łódzkiego*, które zostały wydane nakładem Koła Medyków Studentów Uniwersytetu Łódzkiego. W następnym roku Koło Medyków wydało 4 tytuły podręczników akademickich przygotowanych przez wykładowców Wydziału Lekarskiego UŁ, były to *Dostawka skrzydłowa J. Galasińskiej-Landsbergerowej*, atlas Stefana Bagińskiego *Podstawy histologii z uwzględnieniem biochemii i fizjologii*, *Skrypt z farmakologii* opracowany przez Rozalię Kłodnicką na podstawie wykładów profesora Emila Leyko, *Zarys kliniki chorób zakaźnych* profesora Witolda Lipińskiego. W 1948 r. studenci medycyny przygotowali kolejne 4 skrypty: tom pierwszy *Urologii* Adama Abdańskiego, pierwszą część *Podstaw histologii z uwzględnieniem biochemii i fizjologii* Stefana Bagińskiego oraz dwa tomy *Kliniki chorób zakaźnych* Witolda Lipińskiego. Członkowie Akademickiego Koła Farmaceutów „Lechia” w oparciu o wykłady J. Muszyńskiego opracowali i wydali *Dodatek do farmakognozji*. Działalność wydawniczą Koło Medyków zakończyło w 1949 r., ogłaszając *Zarys embriologii człowieka ogólnej i szczegółowej z rysunkami* S. Bagińskiego i drugi tom podręcznika A. Abdańskiego.

Z dniem 1 stycznia 1950 r. odebrano organizacjom studenckim prawo do wydawania skryptów. Potrzeby naukowe studentów mieli zaspokajać delegaci Komitetu Wydawnictw Naukowych i Podręczników dla Szkół Wyższych, nawiązując współpracę z przedstawicielstwem Państwowych Zakładów Wydawnictw Szkolnych¹⁴. Oficyna ta przygotowała w 1950 r. jeden tytuł *Ćwiczenia z farmakognozji* opracowane przez Koło Naukowe Wydziału Farmaceutycznego Akademii Medycznej.

¹² Por. Z. Rau, *Z historii powstania studenckich kół naukowych na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Łódzkiego*, „Annales Academiae Medicae Lodziensis” T. 7 (1966), s. 385–386, 387. *Materiały do dziejów wydziałów medycznych ...*, s. 123. L. Woźniak, *Zarys historii...*, s. 17.

¹³ B. Bruziewicz-Mikłaszewska, *Prof. dr hab. Janina Galasińska-Landsbergerowa (1903–1998) – pierwsza dama protetyki stomatologicznej w Polsce*. „Dent. Med. Probl.” 41, (2004), nr 1, s. 152–153.

¹⁴ D. Degen, *Miodowe miesiące*, Toruń 2004, s. 143.

Inni wydawcy

Po zakończeniu II wojny światowej dopuszczono odtwarzanie przedwojennego układu wydawniczego. Władze państwowe pozwoliły prywatnym firmom wydawać książki¹⁵. Również w Łodzi rozbudowywał się rynek wydawniczy. Działalność podejmowały spółdzielnie wydawnicze i firmy prywatne (zob. tabela 1). Ich właściciele zauważyli dużą liczbę nabywców literatury medycznej, przede wszystkim pracowników służby zdrowia i studentów kierunków medycznych, ale również innych czytelników zainteresowanych medycyną. Pierwsze książki medyczne ukazały się w 1946 r., Spółdzielnia Wydawnicza „Książka” publikacją pracy *Niepłodność i niemoc płciowa u kobiet* profesora UŁ Wilhelma Sowińskiego zainicjowała serię „Podręczniki Uniwersyteckie” (był to jedyny tytuł w tej serii, który ukazał się w Łodzi. Kolejne np. *Endokrynologię* A. Bera, wydawano w Warszawie). Pierwszy dziekan Wydziału Farmaceutycznego prof. J. Muszyński, pionier ziołolecznictwa, powierzył dwie prace *Uprawa i zbiór roślin leczniczych* oraz *Ziołolecznictwo i leki roślinne (fytoterapia)* oficynie „Poligrafika” Władysława Krauze. Państwowy Zakład Higieny przygotował studium *Zwalczanie chorób zawodowych podlegających ubezpieczeniu i zgłoszeniu w ustawodawstwie polskim* Emila Palucha, specjalisty w zakresie medycyny pracy i higieny społecznej. Jako pierwszą pozycję w serii „Biblioteka Uczniowska” Związek Rewizyjny Spółdzielni RP wybrał *Rośliny lecznicze* Jana Tura. Ministerstwo Obrony Narodowej nakładem Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego ogłosiło *Metodykę głównych badań bakteriologicznych i serologicznych*.

W 1947 r. wydawania książek medycznych podjął się, działający w Łodzi od 1946 r., prywatny wydawca Teofil Lemański właściciel Księgarni Ludowej. W 20-lecie międzywojennym był księgarzem, pracownikiem stołecznej firmy „Trzaska Evert Michalski”¹⁶. T. Lemański przygotował podręcznik Jerzego Rutkowskiego *Chirurgia*. W 1948 r. nakładem Księgarni Ludowej ukazało się 6 tytułów: *Wstęp do psychiatrii klinicznej* Maurycego Bornstajna, dwie części *Podręcznika chemii fizjologicznej* Stanisława Jana Przyłęckiego i składające się na pierwszy tom *Chirurgii* J. Rutkowskiego zeszyty 2–4.

¹⁵ S.A. Kondek, *Władza i wydawcy*, Warszawa 1993, s. 15–16.

¹⁶ Biblioteka Narodowa. Zakład Dokumentacji Księgoznawczej. Spuścizna Feliksa Pieczętkowskiego. Komisja Weryfikacyjna Związku Księgarzy Polskich i Polskiego Towarzystwa Wydawców Książek (1945–1949). Materiały.

W 1948 r. ukazały się pierwsze tytuły należące do serii „Biblioteka Dbaj o Zdrowie” wydawnictwa „Kolumna” Zygmunta Koziarkiewicza. Właściciel oficyny przed wybuchem II wojny światowej prowadził w Warszawie drukarnię¹⁷. Do 1950 r. w ramach serii przygotowano 17 tytułów w 18 tomach; dwuczęściowa praca K. Rydera i W. Krajewskiego *Ochrona zdrowia pracowników* (1950) otrzymała kolejne numery serii. Pierwszą pozycją wydaną w cyklu był *Elementarz zdrowia* Adama Huszczy (1948, nakł. 2 popr. i uzup. 1948, wyd. 4 popr. i uzup. 1949). Należy sądzić, że zainteresowanie *Elementarzem* było bardzo duże, bowiem wydawca przygotował do 1950 r. 4 wydania; nie udało się odnotować trzeciej edycji, zapewne ukazała się w 1949 r. Praca wykładowcy Uniwersytetu Łódzkiego E. Palucha *Przez dobre odżywianie do zdrowia* także miała 4 wydania w serii (1948, wyd. 3 popr. i uzup. 1949, wyd. 4, 1949). Na jej popularność wpłynęło zatwierdzenie do użytku szkolnego, dla uczniów klas 7–11 przez Ministerstwo Oświaty. Trzy wydania miała książka Marii Rudolf-Skokowskiej *Dbaj o dziecko* (1948, 1949), po 2 razy wydano książki *Pomóż walczyć z gruźlicą* Jadwigi Szustrowej (1949), *Mechanizm człowieka* K. Rydera i W. Krajewskiego (1948, wyd. 2 popr. 1950), *Zagadnienie, które można rozwiązać. (Choroby weneryczne)* W. Kostaneckiego (1948, wyd. 2 uzup. 1949). Poza wymienioną serią oficyna Z. Koziarkiewicza nie wydała żadnej publikacji medycznej. Autorami byli uznani lekarze, m.in. Adam Huszcza jeden z twórców medycyny lotniczej¹⁸; Maria Rudolf-Skokowska była lekarzem medycyny społecznej, ftyzjatrą i pediatrą, promowała higienę dzieci w wieku przedszkolnym¹⁹; Wojciech Kostanecki, dermatolog, twórca polskiej trichologii; Witold Rudowski, chirurg i onkolog.

Dużym zainteresowaniem czytelników cieszyło się ziołolecznictwo. Po ogłoszeniu dwóch tytułów w wydawnictwie „Poligrafika” J. Muszyński przygotował dla oficyny S. Jamiołkowskiego i T.J. Everta *Ziołolecznictwo* Jana Biegańskiego, w latach 1948–1950 ukazało się 6 edycji w „opracowaniu popularnym dla wszystkich”. Sam J. Muszyński wydał nakładem Polskiej Agencji Wydawniczej *Ziołolecznictwo i leki roślinne (fytoterapia)* (wyd. 2 uzup. 1948, wyd. 3 przejr. i uzup. 1949) i *Ziołowa apteczka domowa* (1948) oraz przejrzał i opatrzył wstępem podręcznik Jana Czystowskiego *Rośliny lecznicze* (1948)²⁰.

¹⁷ Por. T. Męczyński, *Lata z książką. Wspomnienia księgarza 1907–1957*, Łódź 1962, s. 120.

¹⁸ E. Zakrzewska, *Promocja medycyny lotniczej w Polsce w okresie międzywojennym*, „Polski Przegląd Medycyny Lotniczej” T. 14, (2008), nr 1, s. 32–33. J. Krzyżak, *Polskie piśmiennictwo z dziedziny medycyny hiperbarycznej i nurkowej*, „Polish Hyperbaric Research” 19, (2007), nr 2, s. 47–48, 49.

¹⁹ Maria Rudolf-Skokowska, „PSB” T. 38/2 a., 157, s. 225–226.

²⁰ Do literatury mającej wpływać na poprawę jakości życia i zdrowia można zaliczyć także wydawane przez S. Jamiołkowskiego i T.J. Everta w serii „Z codziennych

Tabela 1. Wydawcy książki medycznej w Łodzi w latach 1946–1957.
Źródło: oprac. własne.

Wydawca	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	R:
	Wol.	Wol.	Wol.	Wol.	Wol.	Wol.	Wol.	Wol.	Wol.	Wol.	Wol.	Wol.
1. Akademickie Koło Farmaceutów „Lechia”			1									1
2. Brak nazwy wydawcy	1	2				1	5			1		10
3. Czuj-Czyn Spółdz. Harcerska		1										1
4. Ingos			1									1
5. Kolumna			9	14	7							30
6. Koło Medyków Studentów UŁ	2	4	4	2								12
7. Książka	1	1										2
8. Księgarnia Ludowa T. Lemański		1	6									7
9. Księgarnia Wydaw. J. Zieliński			1									1
10. Łódzki Kom. Frontu Narodowego							1					1
11. Łódzkie Tow. Naukowe						2	1	3	1			7
12. Państwowy Zakł. Wydaw. Szkolnych					1				1			2
13. Polska Agencja Wydawnicza			4	1	2							7
14. Poligrafika	2		2									4
15. Prawo			1									1
16. PWN						10	8			6	4	28
17. PZWL									1			1
18. S. Jamiołkowski i T.J. Evert			2	1	1							4
19. Wojsk. Inst. Nauk.-Wydaw.	1											1
20. Zarz. Centr. Państ. Urz. Repatriac.			1									1
21. Zw. Rewiz. Spółdzielni RP	1											1
Razem:	8	9	32	18	11	13	15	3	3	7	4	123

Zagadnień” książki kucharskie H. i M. Huvert *Jemy surówki* (1947), *Na dni bezmieśne* (1947), *Obiad za godzinę* (1947), *Ciasta, ciastka, ciasteczka* (1948); przygotowaną przez oficynę Kazimierza Rutkiego *Kuchnię doskonałą poprzednio Kucharka litewska* Wincentyny Zawadzkiej (1949); przygotowane przez Biuro Wzorów i Mody Przemysłu Włókienniczego M. B. Różyckiej *Nasze niemowlę. Ubranie dziecka od niemowlęctwa do 2-3 lat życia* (1949).

Wydawcy literatury medycznej w latach 1949–1956

Z końcem 1947 r. nastąpiły pierwsze zmiany w organizacji rynku wydawniczego. Wydanie zezwolenia na prowadzenie działalności wydawniczej zostało uzależnione od dokonania wpisu do państwowego rejestru wydawców, co spowodowało spadek liczby wydawców zawodowych i niemal całkowite wyeliminowanie wydawców przygodnych. Lata 1948–1950 przyniosły planowanie produkcji wydawniczej w skali państwowej, mające służyć upowszechnianiu kultury, nauki i oświaty. Było to zgodne z głoszonym poglądem o roli władz centralnych jako ośrodka sprawującego nadzór polityczny i bezpośrednie kierownictwo nad firmami wydawniczymi²¹.

Polityka wydawnicza totalitarnego państwa zmierzała do wyeliminowania z rynku wydawców nieuspołeczniczonych oraz do osiągnięcia pełnego nadzoru nad siecią oficyn spółdzielczych i państwowych. Realizacji tego zadania służyły wprowadzone zamiany w prawie autorskim, profilowanie uspołeczniczonych instytucji wydawniczych, upaństwowienie sieci dystrybucji książek i zmiany mechanizmów jej funkcjonowania, powołanie – uchwałą Komitetu Ministrów do Spraw Kultury z dnia 29 lipca 1949 r. – Centralnej Komisji Wydawniczej. Strukturę tego ciała, które miało zbudować stabilny układ administrowania instytucjami zajmującymi się wydawaniem i obiegiem książek, wzorowano na strukturach centralnych zarządów zakładów przemysłowych²².

Po wyeliminowaniu z rynku wydawców nieuspołeczniczonych głównym wydawcą literatury medycznej w Łodzi stał się tutejszy oddział Państwowego Wydawnictwa Naukowego (PWN). Działające od 1951 r. PWN przejęło inicjatywę wydawniczą w zakresie przygotowywania podręczników dla szkół wyższych. W latach 1951–1955 jego nakładem ukazało się 20 wol. skryptów przygotowanych przez wykładowców Akademii Medycznej: Emila Leyko, Bolesława Brodę, Mieczysława Fuchsa, Jana Muszyńskiego i in.; np.: Bolesław Broda, Franciszek Kaczmarczyk wydali *Rośliny lekarskie nasienne* (1951);

²¹ S.A. Kondek, *Władza...*, s. 190.

²² D. Jarosz, *Dzieje książki w Polsce 1944–1989. Wybór źródeł*, Warszawa 2011, s. 16–18. Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie koncesjonowania przedsiębiorstw wydawniczych książek i druków nieperiodycznych z dn. 21 września 1949, [w:] tamże, 34–35. Dekret z mocą ustawy z dn. 2 sierpnia 1951, Dz. U. R. P. 1951, Nr 41, poz. 309; uchwała Rady Ministrów w sprawie zakresu działania i tymczasowej struktury organizacyjnej, Monitor Polski 1951, Nr A-85, poz. 1165. [za:] J. Muszkowski, *Życie książki*, Kraków 1951, s. 230.

Mieczysław Fuchs *Stomatologia zachowawcza* (1951); Jan Muszyński *Farmakognozę* (1951); Tadeusz Gorzkowski *Technikę ważniejszych zabiegów w medycynie* (1952); Wincenty Tomaszewicz *Patologię chirurgiczną* (1952); Bernard Zabłocki *Immunologię* (1955). Od 1953 r. PWN przestało wydawać skrypty dla studentów medycyny (w latach 1953–1955 ukazały się 2 wol.), bowiem ich wydawanie przejął Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich²³.

W Łodzi wznowiło działalność przedwojenne Towarzystwo Przyjaciół Nauk, które w 1946 r. przekształciło się w Łódzkie Towarzystwo Naukowe (ŁTN) i podjęło działalność edytorską. W 1947 r. podczas zebrania Zarządu ŁTN prof. A. Czartkowski przedstawił umowę zawartą między Komitetem Redakcyjnym UŁ i Zarządem ŁTN, na mocy której dokonano podziału zadań wydawniczych. Uczelnia miała wydawać podręczniki uniwersyteckie oraz rozprawy i dzieła z zakresu nauk lekarskich, zaś ŁTN prace naukowe (z wyjątkiem dzieł medycznych). Profesor T. Kotarbiński, prezes ŁTN w latach 1946–1966, zabiegał o przyznanie Towarzystwu własnej drukarni i o „pełne ułatwienia w zakresie druku prac naukowych”²⁴. W 1949 r. został powołany Wydział IV – Nauk Lekarskich, zaś od 1951 r. podjęto wydawanie serii „Prace Wydziału IV – Nauk Medycznych” pod redakcją Wacława Markerta. Pierwszą publikacją w tym cyklu była rozprawa Lucjana Stępnia *Badania nad powstawaniem tarczycy zastoinowej*.

W latach 1955–1956 rozprawy członków ŁTN wydawano w PWN. Było to związane z podporządkowaniem działalności Towarzystwa powstałej w 1951 r. Polskiej Akademii Nauk (PAN), roztoczeniem przez Radę Naukowo-Wydawniczą PAN kontroli nad działalnością wydawniczą i przekazanie PWN m.in. edycji wydawnictw medycznych²⁵. Ukazały się m.in. Wacława Całki *Morfologia mięśnia piersiowego większego i piersiowego mniejszego z uwzględnieniem cech konstytucyjnych* (1955), Bernarda Zabłockiego *Badania nad układem hialuronidaza – kwas hialuronowy* (1955), Jerzego Pertyńskiego, *Rola czynników hormonalnych w prawidłowej i nieprawidłowej czynności gruczołów mlecznych* (1956).

W związku z wyborami do sejmu w 1952 r. powołano Front Narodowy (działający od 1956 r. pn. Front Jedności Narodu), organizację społeczno-polityczną realizującą cele polityczne PZPR (obejmującą

²³ A. Bromberg, *Książki i wydawcy. Ruch wydawniczy w Polsce Ludowej w latach 1944–1957*, Warszawa 1958, s. 221.

²⁴ *Oficyna wydawnicza „Łódzkie Towarzystwo Naukowe” w latach 1947–2008*, Łódź 2009, s. 81–82.

²⁵ Tamże, s. 88–89.

związki zawodowe, partie polityczne PZPR, ZSL i SD oraz inne organizacje społeczne i społeczno-polityczne), który przygotował szereg druków propagandowych. Znalazła się wśród nich broszura Włodzimierza Stokowskiego *Walka o zdrowie Łodzi* (1952).

ZAKOŃCZENIE

Tabela 2. Serie wydawnicze wychodzące w Łodzi w latach 1946–1956.
Oprac. własne

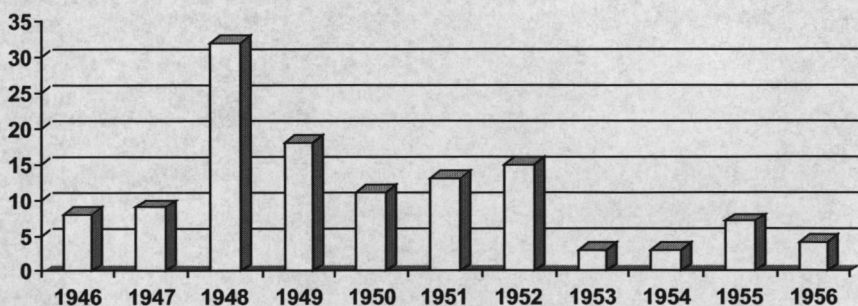
Tytuł serii / Wydawca	1946	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
	Wol.	Wol.	Wol.	Wol.	Wol.	Wol.	Wol.	Wol.	Wol.	Wol.
Biblioteka Dbaj o Zdrowie / Kolumna		9	6	4						
Biblioteka Spółdzielni Uczniowskiej / Zw. Rewizyjny Spółdzielni R.P.	1									
Podręczniki Uniwersyteckie / Książka	1									
Prace Wydziału 3 / Łódzkie Towarzystwo Naukowe (od 1955 r. PWN)									3	1
Prace Wydziału 4 / Łódzkie Towarzystwo Naukowe (od 1955 r. PWN)					1	1	3	1	2	3
Skrypty dla Szkół Wyższych / PWN									1	
Zdobycze Nauki / S. Jamiołkowski i T.J. Evert		1								
Razem:	2	10	6	4	1	1	3	1	6	4

W latach 1946–1956 20 instytucji wydawniczych z 233 działających wówczas na terenie miasta Łodzi przygotowało 123 wol. książek medycznych. W przypadku 10 pozycji nie udało się ustalić edytora (zob. tabela 1). Wydawcy podejmowali edycje w seriach, 8 z nich przygotowało 7 serii, w ramach których ukazało się 38 wol. (zob. tabela 2). Ujęta w zestawieniu liczbowym produkcja z pewnością nie obejmuje wszystkich druków wydanych w omawianym okresie. Skrypty były maszynopisami powielanymi, nie zawsze rejestrował je „Przewodnik Bibliograficzny”; ulegały zacytaniu i zniszczeniu, wycofywano je z księgozbiorów bibliotecznych a ich karty katalogowe usuwano. Rów-

niez ta część dorobku oficyn prywatnych i spółdzielczych, która nie została zarejestrowana w bibliografii narodowej czy innych spisach, podlegająca selekcji w księżnicach, uległa rozproszeniu i nie została ujęta w niniejszych obliczeniach.

Moce produkcyjne lokalnej poligrafii nie były w stanie zrealizować zamówień wszystkich instytucji prowadzących w mieście działalność wydawniczą. Edytorzy zlecali druk nie tylko z łódzkim zakładom. Podejmowano współpracę z drukarniami na terenie całego kraju. Wydawcy książki medycznej kooperowali z 29 drukarniami, w tym 14 znajdującymi się w Łodzi. Tworzyły się „pary”, wydawca i drukarnia podejmowali stałą współpracę, np. Księgarnia Ludowa T. Lemańskiego zlecała pracę przede wszystkim poznańskiej drukarni św. Wojciecha p.z.p.; wydawnictwo „Kolumna” współpracowało z Państwowymi Jeleniogórskimi Zakładami Graficznymi w Jeleniej Górze, drukarnią SW „Zryw” w Bydgoszczy i łódzką drukarnią RSW „Prasa”. Wydawcy zlecali wykonanie druku firmom z Częstochowy (Drukarnia Państwowa nr 1), Jeleniej Góry (Zakłady Graficzne Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego, Drukarnia Wydawnictwa „Prasa Wojskowa”), Wąbrzeźno (Drukarnia p.z.p.), Poznań (Państwowe Poznańskie Zakłady Graficzne Okręg Północ. Zakład Główny), Toruń (Państwowe Toruńskie Zakłady Graficzne), Gniezno (Drukarnia „Lech” p.z.p.). Od 1951 r., gdy ograniczeniu uległa liczba wydawców, PWN posiadał własny zakład produkcji skryptów, zaś rozprawy naukowe członków ŁTN drukował w drukarniach RSW Prasa i PZWS w Łodzi; ŁTN współpracowało z wrocławską Drukarnią Naukową; PZWL – z Łódzkimi Zakładami Papierniczymi.

Wykres 1. Wielkość produkcji wydawniczej literatury medycznej w latach 1949–1956. Źródło: oprac. własne.

Historię powojennego ruchu wydawniczego można podzielić na dwa okresy, jako datę graniczną należy przyjąć 1949 r., kiedy polityka wydawnicza państwa doprowadziła do wyeliminowania z rynku wydawców nieuspołeczniczonych oraz do uporządkowania sieci oficyn spółdzielczych i państwowych. W latach 1945–49 ukazały się 67 wol. wydane przez 15 edytorów; w latach 1950–56 – 56 wol. wydało 8 oficyn, w tym 3 firmy prywatne, które w 1950 r. zakończyły swoją działalność (por. wykres 1). W ich repertuarze była literatura polska, ukazała się tylko jeden przekład z języka angielskiego *Mikroby czynią cuda* amerykańskich autorów Samuela i Beryl Epstein (St. Jamiołkowski i T.J. Evert 1948).

Na spadek lokalnej produkcji wydawniczej miało wpływ powołanie w 1948 r. Państwowego Zakładu Wydawnictw Lekarskich (w wyniku przekształcenia Lekarskiego Instytutu Naukowo-Wydawniczego), stołecznej oficyny zarządzanej przez Ministerstwo Zdrowia, która stała się monopolistą na rynku wydawnictw medycznych²⁶.

²⁶ A. Bromberg, *Książki...*, s. 222.

SUMMARY

Medical book in the repertoire of publishing houses in Lodz in the years 1945–1956

In the article I represented local publications for medical environment. After opening in 1945 the Faculty of Medicine at the University of Lodz, students and teachers started publishing textbooks. Also, private publishers have noticed consumers of medical literature. They were then issued 67 vol. of books. In 1949, the totalitarian state has gained full control over the publishing movement and prohibited the activities of non-state publishers. Since 1951 the major publisher of medical literature has become a local branch of the PWN (State Scientific Publishing). He published books for students and dissertations. But decreased the number of published books, since 1948 part of the medical books appeared in the PZWL (National Institute of Medical Publications) in Warsaw.